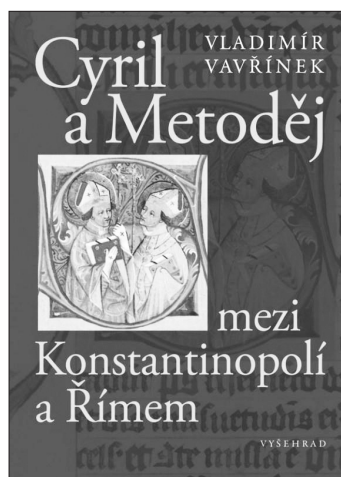

КИРИЛО-МЕТОДИЕВСКАТА МИСИЯ В МОРАВИЯ И ВЗАИМООТНОШЕНИЯТА МЕЖДУ ВИЗАНТИЯ И РИМ

Vladimír Vavřínek. *Cyril a Metoděj mezi Konstantinopolí a Římem*. Praha, Vyšehrad, 2013. 375 s.

Новоизлязлата книга на Владимир Вавржинек е увлекателен исторически разказ за съдбата на Кирил и Методий и тяхното дело в контекста на сложните взаимоотношения между Византия и Рим през първото хилядолетие от новата ера. Тя предава в популярна форма майсторски показаната история не само на общоприетото в науката за биографиите на двамата братя, но и собственото становище на автора по редица въпроси, свързани с възникването на славянската литургия, книжнина и култура, които са дискуссионни и в съвременната медиевистика. Прекрасното полиграфическо изпълнение и множеството карти и илюстрации придават атрактивна форма на картината на събитията от IX в., показани от автора достъпно и с необикновената вещина на исто-

рик византолог, запознат в детайли с историята на Източната и Западната римска империя в периода преди, по време на и непосредствено след иконоборството – епоха, когато славяните се появяват на историческата сцена и по доста своеобразен начин се намесват в тези взаимоотношения. Въпреки популярния на пръв поглед вид на текста, без непрекъснати библиографски препратки към съответните научни съчинения и изворови данни, тяхното присъствие се чувства във всеки ред на динамичния, почти белетристичен разказ. Освен това приложената избрана библиография и четирите показалеца, даващи възможност за използване на книгата тематично и като справочник, свидетелстват, че всъщност имаме пред себе си сериозен научен труд на един от малкото специалисти, способни с такава вещина и подробно познаване на фактографията да покажат сложните процеси от онази епоха. При това позицията на автора остава балансирана и обективна, без увлечения, опиращи се на изолирани факти и данни.

Структурата на изложението следва логиката на историческата хронология, но всяко от последователно представените събития е показано в историческа дълбочина, с всички предходни и съпровождащи го събития, за много от които съвременният читател рядко си дава сметка. Самостоятелна глава (*Byzanc*, Византия с. 19–49) е посветена на историята на Византия през IX в. и на основните проблеми пред нейните управници, в

решаването на които се намесват и солунските братя. Тук може да бъде открит не само широк преглед на войните за запазване целостта на империята и свързаните с тях политически превратности, но и десетки любопитни подробности, които историческата наука обикновено разглежда разкъсано и изолирано, а често и изобщо не им обръща внимание. Особено е наблегнато на безбройните и непрекъснато редуващи се победи и поражения с техните естествени причини и драматични последици. Всички те намират отражение в писмените извори и са представени от автора с названията, които носят на латински и гръцки език. Пред читателя се разкрива противоречивият процес на промени в господството над отделните части на някогашната Римска империя, съжителството и взаимното изтласкване между латинския и гръцкия език, намесата на „варварските“ племена и езици, бурните им странствания по територията на Европа, които не подминават и старите територии на империята.

Биографиите на Константин-Кирил и Методий са проследени още от ранния етап в техния роден град заедно с кратка история на град Солун и нарастването на икономическата и политическата му роля в империята след загубата на източните провинции. Не е подмината развитата образователна система там, определяща общественото положение на индивида според нивото на постигнатото образование, както и преките ѝ връзки с водещите политически фигури. Тази система, предопределяща блестяща политическа кариера на ученолюбивите младежи, сред които младият Константин се е откроявал със способностите си, естествено води до отговорните дипломатически мисии, които по-късно са били възлагани на двамата братя и които неизбежно са имали и политически, и богословски аспект. Обяснението на техния скромнен сан, който по-късно в Моравия се оказва пречка за епископско посвещение, се крие, на първо място, в тяхната младост, тъй като за посвещаване в свещенически сан се е изисквала 30-годишна въз-

раст, а по време на първите си изяви Константин е бил едва 20-годишен. Неясните събития около оттеглянето на всеки от братята в различни манастири се анализират на фона на политическите отношения след падането на иконоборството, когато борбите около възстановяването на иконопочитанието придават драматизъм на атмосферата в столицата и я правят непривлекателно и дори опасно място за човек, отдаден на книжовна дейност. Историческите моменти, представени в житията на двамата братя, са анализирани с оглед на известното за тогавашната обстановка във Византия – както външнополитическите ходове, така и непреставашата борба за власт в самата нея. Като дългогодишен изследовател на византийската история от онази епоха Вл. Вавржинек представя накратко и спорните въпроси, без да навлиза в подробна аргументация, но с огромна вещина и компетентност изтъква най-правдоподобните хипотези. Показателно в това отношение е представянето на известното споменаване за намирането в Херсон на евангелие и псалтир, написани с „рушки“ букви. След като отдава предпочитание на четенето „сурски“, т.е. сирийски букви, авторът изказва и своя хипотеза, че е напълно възможно съставителят на житието да се е поддал на слабостта си към библейските числа 3 и 7 и да е „закръглил“ броя на новите езици, които Константин-Кирил е изучил за няколкото месеца, прекарани в Херсон. Опирайки се на Италианската легенда, Вл. Вавржинек предполага, че езикът, който славянският първоучител несъмнено е изучавал в Херсон, е преди всичко хазарският.

Внимание е отделено и на проблема за мисионерската дейност във Византия изобщо и на темата за толерантното отношение към народностните езици, използвани в литургията. Авторът подчертава, че тази толерантност е засягала вече оформените неklasически по език християнски писмености като сирийската, коптската, арменската и грузинската, но специално изтъква, че официалната политика на империята не е имала нищо общо с идеята за

създаване на нови писмени системи и книжнина, а напротив – стремежът към елинизация на новодошлите варварски народи е бил главното средство за тяхното умиротворяване и трайно подчиняване на властта ѝ. Затова специално е отбелязана инициативата на Константин за създаването на азбуката и превеждането на книгите на славянски език, отразена в пространното му житие с аргумента, че без книги той може да бъде обвинен в ерес. Като едно от условията за разрешението на императора, кесаря Варда, както и на покровителя на двамата братя патриарх Фотий за този акт, се изтъква отдалечеността на териториите на Моравия от центъра на интересите на Византия, поради което новата книжнина не би представлявала заплаха за интересите на империята. Вл. Вавржинек специално акцентира върху безпрецедентността на този акт – създаването на нова писменост и превод на богослужението на нов, непризнат дотогава като книжовен и богослужебен език, което е противоречало на възгледите на повечето съвременници на двамата братя.

Що се отнася до създаването на азбуката и първия превод на Евангелието, авторът предполага и участие на някои приятели и ученици на Солунските братя в този процес. За него няма съмнение, че към групата на мисионерите, потеглили от Константинопол за Моравия, спадат всички, почитани по-късно като свети Седмочисленици, а може би и още някои техни съмишленици. Към членовете на експедицията отделно трябва да се смятат помощниците и охраната, които са се грижели за императорските дарове и книгите, всяка от които по онова време е струвала „малко по-малко от една градска къща“ (с. 85). Сред книгите, които са носели със себе си, Вл. Вавржинек посочва евангелия, Псалтира на апостолите, книгите от Стария завет; требници, служебници, часослови, а вероятно и юридически справочници. Това е била литература, необходима за дейността им като свещеници, и особено оригинали за новите преводи, както вероятно и пособия за изработване на

книги, пергамент и помагала за писане. За богослужението са им били необходими и редица други предмети – литургично облекло, утвар и т.н. Следователно мисионерите са били снабдени с множество ценни предмети, които са имали нужда от сериозна охрана. Към тях са спадали и мощите на св. Климент Римски (както са вярвали), който е бил патрон на тяхната мисия, и е трябвало да ги пазят в неизвестността, към която са тръгвали.

Неизяснен до наше време остава въпросът за пътя, по който са минали, за да стигнат до Моравия. Вл. Вавржинек поддържа хипотезата на Фр. Дворник за южно трасе, минаващо през Солун, Дирахиум (Драч) и по море до Венеция, откъдето е минавал по-сигурният път, използван от византийската дипломация, а по-нататък на север по известния Път на кехлибара. Допуска също, че заедно с мисионерите са се връщали в Моравия и пратениците, които са донесли писмото с молбата на Растислав и с това са дали тласък за тяхното изпращане. Този път би обяснил и логиката на връщането на двамата братя към Венеция след първия им престой в Моравия, когато са полагали усилия учениците им да бъдат ръкоположени в свещенически сан. Авторът прилага и карти с очертаните странствания на двамата братя.

Особено интересен за чешките читатели е въпросът за историята на моравските земи, за която като цяло имаме много по-малко писмени свидетелства, отколкото за Византия. Сведенията на изворите за моравското християнство в средата на IX в. като „грубо“ са отправна точка за представянето на всичко известно за мисиите, християнизирани Моравия и Панония в течение на 2–3 десетилетия преди Кирило-Методиевата мисия. В максимална пълнота са представени данните от исторически извори като Франкските кралски анали, Фулденските анали, жалбата на франкските епископи, известна като *De conversione Bagoariorum et Carantanorum*, както и цялата група от латински и старобългарски кирилометодиевски извори. Особено достойнство на книгата е

представянето на целия комплекс от археологически извори, станали известни в науката през последните 60 години, но и преди това. С помощта на тези, макар и откъслечни документи, Вл. Вавржинек успява да състави мозайката от събития и взаимоотношения в Панония след падането на Аварския хаганат. Показана е логиката на съперничеството на франкските архиепископи от Залцбург с Аквилейския патриархат за приобщаване на колкото се може по-големи части от бившите територии на хаганата към техните диоцези, разрешено временно от Карл Велики, който определя границата им по река Драва. Участието на папата в този спор се осъществява едва по времето на Великоморавската мисия на двамата братя. Откроява се логиката на остро недоволство от намесата на Кирило-Методиевата мисия, особено от страна на архиепископството в Пасау, което от няколко десетилетия е смятало Моравия за своя мисионерска зона. Изтъкват се отразените в изворите недостатъци и несъвършенства на тази ранна фаза на покръстване на славянските земи по Средния Дунав, особено при изразения стремеж на висшето франкско духовенство да се сведат до минимум елементите на насилие и приемането на християнството да се превърне в напълно доброволен акт, което неизбежно е водило до толериране на множество езически елементи и лични желаниа на местните князе.

Специално внимание е отделено и на мисионерската дейност от страна на латиноезични монаси от областта на Аквилейския патриархат, за което има податки в изворите. Вл. Вавржинек им приписва много по-голяма роля в покръстването на Моравия, отколкото е прието да се смята досега. Представени са политическите условия и материалните следи, открити при археологическите изследвания, особено архитектурата на каменните църкви, чиито основи са запазени до днес. Материалната култура от великоморавските находища се свързва в значителна степен именно с въздействието на южни влияния откъм

Аквилея по Пътя на кехлибара на север към Панония.

Значително внимание е отделено на отношенията на Велика Моравия и Източнофранкската империя на Лудвиг Немски, опитите на Рагислав за извоюване на независимост от империята и противоречивото отношение на тези борби към културните процеси и изграждането на църковна йерархия. Засегнат е и епизодът с престоя на Солунските братя в Блатноград при Коцел и пътуването за посвещаване на моравските ученици в свещенически сан, което води до Венеция. Внезапният обрат във византийската политика (убийството на Михаил III, възкачването на Василий на трона и съответно пропъждането на Фотий и възстановяването на Игнатий като константинополски патриарх) определя и по-нататъшната съдба на мисията на славянските първоучители. Самостоятелно място е отделено на България като обект на съперничество между Рим и Константинопол за господство в новия голям диоцез, обхващаш значителни територии и северно от р. Дунав, където никога преди това не е имало римска църковна организация. Увлекателният разказ за събитията около покръстването на България и усилията на княз Борис-Михаил да получи самостоятелност за своя диоцез се опира върху анализа на писмото на патриарх Фотий и Отговорите на папа Николай I на въпросите на българския владетел. Така България става и една от причините за т.нар. „Фотиева схизма“. При тези обстоятелства двамата братя получават строгата покана от папа Николай I да разяснят учението си пред него, която не могат да не приемат.

Максимално пълно е представена и обстановката в западната част на някогашната Римска империя, като се започне от характеристиката на понтификата на папа Николай, mine се през строгата покана към двамата солунски братя и се стигне до възторженото одобрение на тяхното дело. Безпристрастната оценка на данните от изворите позволява на Вл. Вавржинек да диференцира агиографските общи места, които не са имали

опора в реални факти, от сведенията, които не противоречат на известното ни днес за онази епоха. Що се отнася до възстановяването на диоцеза „на св. Андроник“ в Сирмиум, той не отдава внимание на теорията за локализация на Велика Моравия южно от Дунав. Авторът се опира на известно от археологическите извори, които свидетелстват, че по времето на Методиевото епископство в Сирмиум не е имало дори достатъчно добра църква, да не говорим за църковна организация. Въз основа на цялостната логика на политическата дейност на папа Адриан II и по-късно на Йоан VIII той убедително показва, че главен залог във възстановяването на несъществуващия от три столетия някогашен диоцез е приобщаването на новите славянски княжества – както тези на Рагислав, Светополк и Коцел, така и много по-голямата от тях българска държава на Борис-Михаил – към пряката юрисдикция на папата в рамките на продължителното съперничество с Константинопол, а и за ограничаване на франкското господство в новопокръстените земи. Взаимодействието на противоречивите политически сили обаче превръща Светополк в съюзник на Карломан, следва известният преврат в управлението на Велика Моравия, когато Рагислав е пленен и предаден на Карломан, а Методий попада в ръцете на своите франкски противници. Пред съда на залцбургския епископ Адалвин, пасауския епископ Херманрих и „непредубедения“ фрайзингски епископ Ано се взема решението да го заточат в манастира в Елванген. Трагичните за Методий събития се допълват от решенията на Константинополския събор, до който достига запитването на Борис-Михаил под чия юрисдикция спада България, и също така „непредубедени“ представители на източните патриарси вземат решението в полза на Константинопол. Така България, голямата част от диоцеза на Методий, остава извън неговата сфера на действие, определена от папата.

Развитието на събитията във Велика Моравия заема главно място в

книгата. Споменатият вече подробен анализ на археологическите извори е използван най-пълно от автора с цел да свърже откъслечните данни на историческите извори с археологическите находки. Опирайки се на публикацииите на моравските археолози, включително от последните десетилетия, Вл. Вавржинек определя най-правдоподобните хипотези, като свързва находището край с. Микулчице със „старата неизразима крепост на Рагислав“ от Фулденските анали, в която според него е преминал първоначалният период на Моравската мисия, докато находището в Сади – Старе Место край Ухерске Храдище – смята за резиденция на Методий като моравски архиепископ след завръщането му през 972 г. Тамошната църква вероятно би могла да се смята като мястото на гроба на Методий въпреки църквни моравски, отбелязано в пространното му житие. И на двете места са открити стила за писане върху восъчни плочки, които са признак за наличието на школа за обучение в четмо и писмо. Представено е и новото обяснение на названието Велиград/Велеград, опиращо се традиционно върху местно предание, свързано с великоморавската епоха. Вл. Вавржинек представя новата концепция, че вероятно названието Велеград се е отнасяло до находището в Старе место, включително ареала в Сади. След разпадането на великоморавското княжество то не е изчезнало, защото, за разлика от находището край с. Микулчице, което е било напълно изоставено след набезите на маджарските племена, тук църквата и изобщо селището е продължило да съществува и в близост до него дори е била изградена крепост (днешният град Ухерске Храдище, за чието предназначение свидетелства и самият топоним), който да пази цялата област от нашествията. Вероятно именно заради запазената устна традиция недалеч от стария Велеград е изграден и цистерцианският манастир, който от XII в. носи същото име. Самото название Старе место вероятно е дадено на града именно защото там е останала старата част от велико-

моравската епоха, докато по-големият център продължава да се развива около новопостроената крепост Ухерске Храдище. Разгледани са и някои от неясните моменти от биографията на Методий – появата му в списъка на братството в Райхенау, както и споменаването за среща с „унгарски крал“ в пространното му житие. И тук авторът предлага свои становища, като смята „унгарския крал“ за по-късна замяна на името, първоначално означаващо франкския крал Карл V Дебели.

Отново се прави рекапитулация на книжовните паметници, които са създадени във Велика Моравия – освен несъмнено първия превод на Евангелието-апракос, също и преводите на Методий и учениците му след смъртта на Константин-Кирил в Рим – комплементарните части от Четириевангелието, книгите от Стария завет (без книгите на Макавеите) и правните паметници. На няколко места в книгата си авторът подчертава изключителното значение на правото за съществуването на Византия, грижливото му изучаване, което за бивш архонт на тема, какъвто е бил Методий, е било неизбежно, както и обстоятелството, че византийската юридическа практика все още е доминирана от латинския език, макар и вече отстъпващ пред силната вълна на елинизацията в източната част от империята. Към авторските произведения на Константин-Кирил Вл. Вавржинек причислява и Проглас към евангелието, както е традиционно за чешката научна традиция. Специално внимание е посветено на пространните жития на Кирил и Методий, като създаването и на двете е отнесено към територията на Велика Моравия с аргумента, че в тях не се споменава унищожаването на делото им там. Разгледани са и химните и похвалните слова в чест на двамата братя, както и авторският канон за св. Димитър, написан от Методий, според автора в чест на завършването на превода на Стария завет.

Драматичната съдба на моравската църква е разгледана детайлно в предпоследната глава – от забраняването на славянската литургия от папа

Стефан V и завземането на църковната власт от Вихинг, съпроводено с унищожаване на славянските книги, до изчезването на Великоморавското княжество в самото начало на X в. Онези от учениците на Методий, които са били все пак освободени след арестуването им от техния враг Вихинг, се предполага, че са били преди всичко дошлите от Византия заедно с двамата братя, срещу които епископът на Нитра не се е осмелявал да приложи друга мярка освен прогонване от страната, за разлика от по-младите и с по-низши рангове местни по произход ученици, продадени в робство.

В заключение се разглежда наследството на Кирило-Методиевото дело в славянските страни. Вл. Вавржинек не подлага на съмнение съобщението за покръстването на чешкия княз Борживой от Методий при двора на Светополк, както и сведението за свещеника Каих и за вероятността известен брой от учениците на Солунските братя да са намерили в Чешкото княжество убежище от преследванията на Вихинг. Въз основа на стигнали до нас паметници като Киевските глаголически листове и Пражките глаголически фрагменти, които показват отделни чешки езикови черти, чешкият учен предполага, че в течение на целия X в. в Чехия са възниквали освен лагинските и славянски по език паметници, най-убедителният от които е Първото славянско житие на св. Вацлав. За ученик и последовател на моравските свещеници в Чехия той смята и основателя на Сазавския манастир св. Прокоп през XI в. Във връзка с тази традиция е представена накратко и историята на Реймското евангелие, което авторът свързва с дейността на Сазавския манастир.

Накратко е представено и известното днес за началото на хърватската глаголическа традиция, като авторът допуска, че отделни моравски ученици на Кирил и Методий са намерили убежище там, както и че разпространението на славянската литургия е било подкрепено от контакти с чешките земи. Епископството в Нин, основано от папа Адриан II, вероятно

е било под влияние на негативното отношение към Методий и неговото учение, което успява да постигне още Вихинг. Но булата за разрешаване на глаголическата книжнина от папа Инокентий IV от 1247 г. е доказателство, че глаголическата традиция е имала сериозни позиции в Хърватия, които папата е бил принуден да признае.

Като главен наследник на Кирило-Методиевото дело е разгледана България. Авторът се спира на събитията след пристигането на учениците и на „предаването“ на славянската литургия от България на Русия. Той допуска, че в България са намерили убежище и други ученици на Методий, изгонени от Моравия, за които не знаем нищо, защото житието на Климент Охридски от Теофилакт се интересува само от своята главна тема – съдбата на св. Климент и неколкоцината му другари, с които успява да се добере до България. Посочено е и пристигането в България на откупените от пратеник на византийския

император моравски ученици, което не е изключено да е било вдъхновено или опосредствано от младия Симеон преди неговото собствено завръщане, за да поеме властта в България.

Книгата на Вл. Вавржинек представя огромен брой факти и аргументи върху Кирило-Методиевата проблематика, особено що се отнася до положението във великоморавските земи, и с това ще събуди интереса не само за широката общественост, но преди всичко за специалистите. В нея се откриват толкова много сведения за историческите извори и археологическите разкопки, обединени от стремежа към пълно обхващане на известното за епохата, че тя може да служи като коректив на всяко мнение или хипотеза, опиращи се върху определени страни или източници на сведения с по-тесен обхват.

МАРГАРИТА МЛАДЕНОВА
Софийски университет
„Св. Климент Охридски“
✉ margo@slav.uni-sofia.bg